

A magyar katonaföldrajz alapkérdésnek változása és vizsgálati mutatói

SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY KLÁRA – NAGY MIKLÓS¹

A mai magyar társadalom fenyegetettségnek és védelmi lehetőségeinek sajátosságait számos hazai kutatóműhely vizsgálja. Napjaink nemzetközi folyamatainak eredményeként, az eddigi katonai fenyegetettséget a veszélyforrások, konfliktusforrások többretegűsége váltotta fel. A veszélyeztetettség katonai tényezőinek háttérbe szorulása mellett, olyan jelenségek kerültek előtérbe, mint a gazdasági elmaradottság, a menekült-hullám, ökológiai katasztrófák, nemzetközi környezetünk instabilitása stb...

E veszélyforrások mindegyike társadalmi jelenség és mint ilyen, szoros kapcsolatban áll földrajzi környezetével. Ezért a földrajzi környezet és a veszélyforrások, veszélytényezők közötti összefüggések vizsgálata egyben földrajzi probléma is.

Napjainkban a kérdés vizsgálatával a földrajz- és a hadtudomány közös területén elhelyezkedő *katonaföldrajz* foglalkozik. Sajnos az elmúlt időszakban e fontos tudományterület művelése messze elmaradt az európai átlagtól. Pedig korábban olyan neves magyar geográfusok is foglalkoztak egyes területeivel, mint CHOLNOKY Jenő, PRINZ Gyula. Az elmaradás és a hirtelen jelentkező új szellemű elvárás eredményeként a magyar katonaföldrajz éppen napjainkban éli újjászületését. Ebben a tanulmányban a katonaföldrajz alapkérdésének változását szeretnénk tisztázni.

A katonaföldrajz hagyományos alaproblémája

A katonaföldrajz története egyidős a társadalmak történetét végigkísérő fegyveres küzdelmekkel. Bár már STRABÓN *Geographika* című műve is tartalmaz egyértelmű katonaföldrajzi utalásokat, a katonaföldrajz önálló tudományterületként való megjelenése csak a 19. sz.-ban ment végbe. A hosszú fejlődési folyamatot végigkísérte az az alaprobléma, amely még napjainkban is jellemzi: a háborúk és a földrajzi tér közötti kapcsolat vizsgálata. Ez a fajta megfogalmazás azonban túlságosan leegyszerűsítő és nem minden esetben felel meg a valóságnak. Vizsgálataink azt mutatják, hogy bár a fenti állítás általában igaz - amennyiben a háború fogalmát azonosítjuk a fegyveres küzdelem és a konfliktusok fogalmával -, történelmi koronként viszont jelentős változást mutat.

Az empiria időszaka

A katonaföldrajz fejlődése valószínűleg abból a tapasztalati tényről indult ki, hogy a haditevékenységek és a természeti környezet között szoros kapcsolat van.

¹ Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Budapest

Bármilyen furcsa is, de már az Ószövetség is tartalmaz katonaföldrajzi utalásokat. MÓZES 20. törvénye a városok ostromáról szólva, már komoly figyelmet szentel a természeti környezetnek:

„Ha ostrom alá veszel egy várost, hogy legyőzd és meghódítsd, a fákat ne irtsd ki, ne fogj fejszét. Egyél róluik, de ne vágd ki őket. Vagy a mező fáit is emberek, hogy őket is meg kell ostromolnod? Csak azokat a fákat szabad megcsonkítanod és kivágnod, amelyekről tudod, hogy nem teremnek ehető gyümölcsöt, azért, hogy ostromműveket készíts belőlük, az ellen a város ellen, amellyel harcban állsz, hogy be tudj venni...” (Szent Biblia...).

A tapasztalati tények figyelembe vétele, a perzsa-görög háborúk időszakára - az i.e. 5-4. sz.-ra - már elengedhetetlenné vált az egyes hadjáratok megtervezésekor. A perzsa-görög háborúk történetével foglalkozó HÉRODOTOSZ művei már nagyszámú utalást tartalmaznak a természeti környezet tudatos felhasználására és esetleges átalakítására is. Ez utóbbira nagyon jellemző példa, amikor így ír: „Annak idején, az előző hadjárat alkalmával, a hajóhadat nagy károk érték az Athosz megkerülése közben, ezért Xerxész három évig tartó előkészítő munkálatokat végeztetett ezen a területen...” (HÉRODOTOSZ 470. o.).

A földrajzi, gazdasági tényezők egyértelmű kihasználására utalnak HÉRODOTOSZ következő sorai is: „Kikémleltette a helyi viszonyokat és a legalkalmasabbnak talált helyeken raktárokat állíttatott fel, ahová aztán hajók, dereglyék és kocsik szállították az élelmiszert Ázsia minden részéről. A legtöbb gabonát Thrákiában, az úgynevezett Fehér Parton halmozták fel, továbbá pedig a perinthuszi Türodizában, Doriszkoszban, a Sztürümön mellett fekvő Eiónban és Makedóniában...” (HÉRODOTOSZ 471. o.).

A háborús események irányításához már szükség volt a földrajzi tér növekedése és a csapatok harcértékének csökkenése közötti összefüggések felismerésére is. „Ezért figyelmeztetlek: ha nem ütközöl ellenállásba, a növekvő távolság és a vele növekvő idő előbb-utóbb éhínséghez fog vezetni...” (HÉRODOTOSZ 480. o.).

A források egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a tapasztalat szintjén már ismerték mindazon főbb jelenségeket, amelyek ma is jellemzik a földrajzi tér és a fegyveres küzdelem kapcsolatát. AISZKHÜLOSZ sorai utalnak erre: „Szalamiszhoz közel van egy kicsiny sziget, hajónak káros ott kikötni: partjain csak Pán bolyong a tánckarok szerelme. Xerxész oda sereget rendel, hogyha majd a tört hajókról arra mentik életüket a hellének, öljkék le őket könnyedén, s mentsék az örvényből a jóbarátokat...” (AISZKHÜLOSZ 22. o.). Másol így ír: „Kezdetben még helyt áll a perzsa áradat, de a szorosban feltolul a sok hajó, már egy se tud a más baján segíteni...” (AISZKHÜLOSZ 21. o.).

Az ókori világ földrajzi képének és földrajztudományának fejlődése már magával hozta a katonai felhasználású földrajz kezdeteit is. STRABÓN Geógraphikája utalásokat tartalmaz arra, hogy a háborús vezetés nem nélkülözheti a természet- és társadalmi környezet ismeretét: „A hadvezérek között pedig azok a legnagyobbak, akik tudnak uralkodni szárazon és vizen, akik a népeket és városokat egyetlen hatalomba és politikai szervezetbe tömörítik. Világos tehát, hogy a földrajz egészében véve kapcsolatba hozható a hadvezérek cselekedeteivel, amennyiben megismerteti velünk a szárazföldeket és tengereket, akár kívülről esnek, akár az egész lakott föld határain belül...” (STRABÓN 48. o.). Éppen ezért STRABÓNnál a földrajz a legfelsőbb döntéshozó személyek igényeit szolgálja: „A földrajz tehát, amint mondtuk, nagyjából vezető állásban levő férfiak életét és szükségleteiket kielégítését szolgálja...” (STRABÓN 49. o.).

Már e rövid áttekintésből is levonhatjuk az alábbi következtetéseket:

- a) A vizsgált korszak gondolkodásában a katonaföldrajz alapkérdése, mint a természeti környezet és a haditevékenységek közötti kapcsolat jelenik meg.
- b) E kapcsolat feltárása mindvégig az empiria szintjén mozog.
- c) A földrajztudomány kezdetének megjelenésekor feltűnik a katonai igények kielégítése is.

A tudományos gondolkodás kora

A katonaföldrajz fejlődése elválaszthatatlan a földrajztudomány fejlődésétől. Ezért vizsgálatunkat azzal az időszakkal kell folytatnunk, amikor a földrajztudomány elfoglalja az őt megillető helye: a tudományok rendszerében és túllép az empiria szintjén. Ez a folyamat hazánkban – az európai eseményekkel közel azonos időben – a múlt század második felében, végén zajlik le.

Vizsgálatunk egyik legfontosabb jellemzője, hogy tudományágunk a földrajzi jelenségeket ok-okozati összefüggésében tárgyalja. Ugyanakkor vallatói felismerik azt is, hogy a földrajz mint egyfajta integráló tudomány képes a környezet és az ember közötti kapcsolatok feltárására. Erről CHOLNOKY Jenő már 1914-ben ezt írta: „Szépen és aránylag elég könnyen elválasztható tudományunk mintegy centrális helyet foglal el a többi közt. Valóban hasonlít a filozófiához. A különböző tudományok eredményeit összeveti egymással s mindenféle irányú ismeretünket figyelembe véve hű és lehetőleg részletes képét igyekszik adni a Földünknek...” (CHOLNOKY J. 1914).

Ez az a korszak, amikor a magyar geográfia olyan személyiségei dolgoznak, akik munkássága mind a mai napig érezteti hatását. CHOLNOKY Jenő, PRINZ Gyula, TELEKI Pál, STRÖMPL Gábor, FODOR Ferenc stb. munkáiban már nemcsak a természeti jelenségek, hanem a természet által meghatározott társadalmi folyamatok alkotják a kutatás tárgyát: „Az ember elterjedése a Földön, megélhetésének körülményei, települése és életmódja: földrajzi ismeret...”

A 20. sz. első felének nemzetközi földrajzi irodalma, a RATZEL- és KJELLÉN-féle geopolitika jó értelemben vett földrajzi determinizmusa természetesen megjelenik a magyar földrajzi irodalomban is. A kor másik nagy magyar földrajztudósa PRINZ Gyula fogalmazott így: „Földrajzi helyzet, természetes út és gát, méret és távolság sokszor mindennél okosabb irányítója annak, hogy az állam és társadalmi lélekben vagy testben milyen kocsira üljön, milyen vonatra szálljon...” (PRINZ GY. 1944).

Ez a fajta földrajzi gondolkodás már megköveteli a földrajzi tér és a társadalmi folyamatok közötti oksági összefüggések vizsgálatát. Ez az, amit CHOLNOKY így fogalmazott meg: „Mindennek kell tudni az okát és összefüggését, mert csak akkor tudomány a tudomány, ha okokat és okozatokat keres. Ez hiányzott azelőtt a földrajzból, azért volt olyan lélekölően unalmas...” (CHOLNOKY J. é.n.).

Adva van tehát egyfajta kauzalitásra törekvő tudományos gondolkodásmód. Ehhez járult hozzá az első világháború és az azt követő trianoni békeszerződés okozta társadalmi trauma. Így ezek együttes hatásaként éppen a kor legnevesebb magyar földrajztudósai kezdtek el a háborúval mint társadalomföldrajzi jelenséggel foglalkozni.

A háborúval, mint társadalomföldrajzi jelenséggel foglalkozó művek közül az egyik első CHOLNOKY J.: A világháború színtere c. tanulmánya (CHOLNOKY J. 1915). Tény, hogy e rövid néhány oldalas írás nem tartozik a tudós legjelentősebb művei közé, azonban két tényező miatt mindenképpen említést érdemel:

– ezzel a művel vette kezdetét a hadügyről szóló földrajzi kutatás;

– CHOLNOKY munkája a háborút mint társadalomföldrajzi (emberföldrajzi) jelenséget tárgyalja.

A háború és a földrajzi tér szoros kapcsolatát vizsgálta STRÖMPL Gábor is. A Földrajzi Közlemények 1916. évi számaiban négyrészes cikksorozatot közölt, amelyben a fegyveres küzdelem legapróbb jelenségeire – öltözeti, felszerelésbeli változások az első világháború első másfél évében stb... – keresett magyarázatot. A több, mint negyven oldalt (!) felölelő sorozat igazi érdeme az, hogy a fiatal földrajztudós és a gyakorló tartalékos tiszt szemléletét közvetíti (STRÖMPL G. 1916).

A társadalmat ért háborús trauma egyik legszembetűnőbb hatása az lett, hogy a tudományos népszerűsítő földrajzi irodalomban megszorodtak a háborúval kapcsolatos írások. A Földrajzi Közlemények 1914-ben külön tematikus számot is megjelentetett. (E szám szerzői sajnos nincsenek egyértelműen megnevezve, ezért erről egy másik, önálló tanulmányban ejtünk néhány szót.) Így jelent meg PRINZ Gyula: Harc a tengerért

című dolgozata is (PRINZ GY. 1916). E rövid írás egyik legfőbb jellemzője, hogy CHOLNOKY fenti munkájához hasonlóan a földrajzilag determinált politikai, gazdasági erővonalakkal próbálja megmagyarázni, megindokolni a világháború okait.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés előkészítésekor a legfelsőbb állami vezetés már komoly igényekkel lépett fel a földrajztudománnyal szemben. Ez lehetett az ihletője CHOLNOKY J.: Az új magyar határ bírálata c. dolgozatának, amely a párizsi békekonferencia elé terjesztett XXII. válaszejegyzékünk 1. melléklete alcímet viseli. (CHOLNOKY J. 1921). CHOLNOKY írása igazából már átmenet a tudományos igényű geopolitika felé. Ezt az irányvonalat követte TELEKI Pál tanítványa RÓNAI András is (RÓNAI A. é. n.), aki a politikai földrajz fogalmát már így adta meg: „A politikai földrajz az ember társadalmi és politikai együtteseinek létrejöttével, szerkezetével, fejlődésével és a földrajzi környezetnek ezekre való hatásával foglalkozik. Tárgya főképp az állam és annak térbeli sajátosságai: alak, nagyság, helyzet, határok, táji összetartozás, centrumok, vonzáskörök, a területi fejlődés, kényes pontok, értékes és értéktelen területek, a védelem problémái...”

RÓNAI már földrajzi alapú konfliktusokról beszél. Ezeket a következő csoportokba osztotta: harc nagyobb térért, jobb határokért, jobb területekért, mezőgazdasági kincsekért, bányakincsekért, fontos stratégiai vagy forgalmi pontokért, kikötőkért, piacokért, kolonializálandó területekért, nemzeti egységért, saját nyelvterület bekebelezéséért, nagyobb területek gazdasági megszervezéséért, életterekért, saját életfelfogás, ideológia, vallás terjesztéséért és más felfogások megsemmisítéséért (RÓNAI A. é.n.).

RÓNAI ez utóbbi írásán már erőteljesen érződött RATZEL hatása, amely szerint: „A népek folyamatosan mozognak, azért határaik a lakható területeken se lehetnek tökéletesek, sem pedig állandók, csak is ott, ahol a lakhatatlan területtel szomszédosak...” (RATZEL, F. 1887). Mindebből a következő megállapításokat vontuk le:

a) A politikai, történelmi események és tudománytörténeti fejlődés együttes hatásaként a háborúval, mint társadalmi jelenséggel a földrajztudomány a századfordulón elkezdett foglalkozni.

b) E kutatások már az oknyomozó földrajz jegyében kezdődtek meg. Tudományos alapjukat a jó értelemben vett geopolitikai, politikaföldrajzi elméletek képezték.

c) Mindebből az következik, hogy a kutatások alapkérdése a földrajzi tér („földrajzi kamarák”) és a társadalom különleges állapota, továbbá a háború közötti kapcsolat feltárása volt.

d) A magyar társadalom a trianoni békeszerződést traumaként élte meg. Ennek hatására politikai szükségzerűség volt, hogy a földrajztudomány tárgyát e kérdések vizsgálatával is kibővítsék.

A katonai tudományos gondolkodás kezdete

A katonaföldrajzi kutatások együtt fejlődtek a polgári geográfia háborús problémákkal foglalkozó irányzatával. Bár jóllehet, két egymástól teljesen elhatárolódott területről van szó, közöttük igen szoros kapcsolat létezett. E kapcsolat elsősorban a személyes kapcsolatokon keresztül fejlődött ki legjobban. Ennek példája lehet a már említett STRÓMPL Gábornak a két világháború között a Honvéd Térképészeti Intézetben vállalt munkája, vagy a Térképészeti Intézet parancsnokának, vitéz SOMOGYI Endre altábornagynak a Magyar Földrajzi Társaságban betöltött tiszteletbeli elnöki posztja.

Az önálló magyar katonaföldrajz kezdetét KORPONAY János (1819-1881) Hadiföldleírás I.–II. c. könyve jelenti (KORPONAY J. 1845–1848). A KORPONAY-féle katonaföldrajz érdeme – azon kívül, hogy az első ilyen jellegű magyar nyelvű monográfia – igazából az, hogy először fogalmazza meg a kor szintjén álló tudományos igényességgel a katonaföldrajz elődjének a hadiföldleírásnak alapkategóriáját. KORPONAY szerint: „A harcszínhelyek rendszeres harczműi vizsgálata, s a harczviselést megkönnyítő vagy nehezítő anyagi erőinek ismerete, hadi földleírásnak neveztetik...”

KORPONAYnál azonban a hadiföldleírás nem más mint, rendszerezett adathalmaz. Más írásaiban, – A görögök harczművészete; A magyar Duna hadi tekintetben – ugyan megpróbál ok-okozati összefüggéseket is feltárni, de a hadtudományi gondolkodás kezdetén e törekvései még csak próbálkozások maradtak. El kell ismerni azonban azt is, hogy KORPONAY mint a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1844-től) nagy lökést adott a magyar katonaföldrajz kialakulásának (BONA G. 1983). KORPONAY katonaföldrajzi elméletének fő kérdése nem a természeti környezet és a háború közötti kapcsolat, hanem a háborús tevékenységeket alkotó fegyveres küzdelmek és azok konkrét színhelyei – az úgynevezett hadszínterek – közötti viszony.

A magyar katonaföldrajz második nagy alakja CSALÁNY Géza (1848–1907) a KORPONAY által megkezdett irányzatot követte. CSALÁNY alapvetően a gyakorlati szakember szémszögéből közelíti meg a katonaföldrajzot. Számára a hadi földleírás nem más, mint a hadtudomány egyik segéd tudománya: „A hadi földleírás, mint külön segéd tudomány az újabb kor eredménye” (CSALÁNY G. 1885).

Ennek megfelelően a CSALÁNY-féle katonaföldrajzban a földrajzi viszonyok elvesztik elsődleges szerepüket. Véleménye szerint: „A földrajzi viszonyok tehát a háborúban egy olyan előre ismert tényezőt alkotnak, melynek mikénti felhasználása, a hadi helyzetek különféleségéhez képest, minden egyes háború esetben különböző lehet s rendszeren az illető hadakozó fél belátásától függ”

Bár CSALÁNY esetében a katonaföldrajz alapvetően a hadszínterekre összpontosít, már komoly törekvések figyelhetők meg az okozati rendszerezésre is. Így pl. a „földszín fizikai jelleme” hatással van a hadviselés módjára, a hadsereg vezetésére és a hadműveletek irányára. CSALÁNY – a gyakorló katonai szakember – tudományos érdeme abban foglalható össze, hogy

a) a fegyveres küzdelem gyakorlatát és a földrajztudomány eredményeit képes volt közelíteni egymáshoz;

b) olyan katonaföldrajzi mutatókat alkalmazott, amelyek lehetővé tették a katonai döntések tudományos alapokon nyugvó alátámasztását.

A magyar katonaföldrajz, mint önálló tudományterület SOMOGYI Endre (1891–1966) nevéhez kötődik. SOMOGYI véleménye szerint a katonaföldrajz már a földrajztudomány egyik részterülete: „Amikor mi katonai földrajzról beszélünk, nem egy a polgári földrajzzal ellentétes, vagy annak adataival meg nem egyező tényezőkre épített földrajzi ismeretekről tárgyalunk, hanem ilyenkor az egyetemes, minden foglalkozási ág számára közös földrajzi tényezőket bíráljuk el katonai szemmel, s a megállapított tényekből kifolyólag, a katonai érdekek számára vonunk le – hitünk szerint helyes – következtetéseket...” (SOMOGYI E. 1928).

A mai katonaföldrajzi szakirodalom véleménye szerint SOMOGYI a katonaföldrajzot mint tudományt kezeli és így felhasználja más tudományok eredményeit is. Rendszerezi és leírja a katonaföldrajzi tényezőket és feltárja azok összefüggéseit a háborús folyamatokkal és a fegyveres küzdelemmel. Az általa megfogalmazott értékelési

mutatókat még napjainkban is használjuk. Katonaföldrajzi műveiben felhasználta kora nagy geográfusai – (CHOLNOKY Jenő, TELEKI Pál, FODOR Ferenc, LÓCZY Lajos, PÉCSI Albert, PRINZ Gyula) – kutatási eredményeit. Nem tesz mást, mint a Kárpát-medencét és környékét hadszínterekre osztja és ezeket, mint a földrajzi tér egységes részeit vizsgálja (SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K.–NAGY M. 1994).

Az eddig elmondottakból a következők állapíthatók meg:

a) A katonaföldrajzi kutatások legtöbbször valamilyen gyakorlati igény kielégítésére irányultak.

b) Éppen ezért kutatásuk középpontjába elsődlegesen a hadszíntér - mint a földrajzi tér egy konkrét határokkal lehatárolt része- és a fegyveres küzdelem került. Ez vált a katonaföldrajz alapkérdésévé.

c) A földrajzi tér és a háború viszonyának vizsgálata csak ez előbbi magyarázatát szolgálta.

A leíró katonaföldrajz

A második világháborút követő időszak magyar katonaföldrajza sajátos helyzetben volt. Mint fogalmat, interdiszciplináris tudományterületként jelölték meg. Az Új Magyar Lexikon szerint: „A had-és földrajztudomány összekapcsolódó ága. A hadviselés természet-, gazdaság- és politikai földrajzi tényezőivel foglalkozik. Legismertebb katonai földrajzi munkák a katonai térképekhez mellékelt leírások. Ezek olyan adatokat tartalmaznak, amelyeket a térképről nem lehet leolvasni.”

Ugyanezt a fogalmat az 1976-ban már második kiadásban is megjelent Katonai Értelmező Szótár így adta meg: „... a hadtudomány része, meghatározott országok, országcsoportok, hadszínterek, hadászati körzetek és különböző jelentőségű irányok társadalmi-politikai, gazdasági, természeti és katonai adottságait tanulmányozza abból a szempontból, hogy e tényezők milyen hatással vannak a hadi-(harc) tevékenységekre. A katonaföldrajznak két fő ágazata ismeretes: az általános és az alkalmazott (értékelő)” Érdekes, hogy az 1985-ben megjelent Katonai Lexikon már a hadtudománnyal határos tudományról beszél („... a hadtudománnyal határos tudományágazat...”)

Az elmúlt időszak katonaföldrajzi irodalmát már korábbi kutatásaink során értékeltük. Ott a hadtudomány szocialista korszakának katonaföldrajzát az alábbi tényezőkkel jellemeztük (NAGY M. 1994):

a) A politikai koalíciós követelményeknek megfelelően a katonaföldrajz alapvetően a csapatok gyakorlati igényeinek kielégítését helyezte előtérbe.

b) Így elsődlegesen konkrét területek katonaföldrajzi leírásai készültek el, de ezek a várható alkalmazás területére összpontosítottak.

c) A leírások elkészítésekor alapvetően nem a földrajzi tér és a fegyveres küzdelem közötti általános összefüggések feltárására törekedtek, hanem a konkrét leírásra.

d) Mindenképpen nagyra kell értékelnünk, hogy az egyes katonaföldrajzi értékelések elkészítésekor nagy mennyiségű adatot dolgoztak fel.

e) Ennek megfelelően a katonaföldrajz alapproblémája a földrajzi tér egy szűk része (hadművelési irányok, hadszínterek) és a fegyveres küzdelem összefüggése volt.

Megállapítható, hogy bár törekvések voltak a földrajztudomány és a katonaföldrajz egy egységbe történő összefogására, de ezek nem vezettek eredményre. A földrajzi tér és a fegyveres küzdelem általános érvényű összefüggéseinek feltárása a napi igények kielégítése mellett elmaradt.

Új kihívások a magyar hadtudománnyal szemben

Hazánkban a megváltozott biztonsági körülményeknek és ebből eredő követelményeknek megfelelő új törvények és alapdokumentumok kidolgozása során a politikai vezetés újraértékelte az ország helyzetét, elemezte a valós és a lehetséges veszélyeket, azok várható hatását. Áttekintette a szomszédainkhoz fűződő kapcsolatainkat és az alábbi következtetéseket vonta le a közép-európai térség és hazánk biztonságával kapcsolatban:

– Az elmúlt öt évben bekövetkezett biztonságpolitikai változások hatására csökkent, esetenként teljesen megszűnt a hazánk biztonságát fenyegető jelentős veszélyek egy része. Ezzel szemben más kihívások, kockázatok jelentek meg, amelyek folyamatos elemzése elengedhetetlen. Az állam politikai vezetése mindent megtesz, hogy az azonos érdekeknek, a kölcsönös előnyöknek és a valós szükségleteknek megfelelő kapcsolatokat építsen ki szomszédjaival.

– A kelet- és közép-európai régióban a jövőben sem zárható ki teljesen a konfliktusok lehetősége a kisebbségi kérdések megoldatlansága miatt, valamint a természeti kincsek kiaknázása, a nemzetközi útvonalak és a vízi utak használatával kapcsolatban.

– A térség békés fejlődését, demokratikus átalakulását zavarja a volt Jugoszláviában zajló polgárháború és a békés rendezés megoldatlansága. A demokratikus átalakulás útjára lépett országokban a meglevő gazdasági problémák miatt tömeges méreteket öltött a munkanélküliség, amely a munkaerő illegális áramlását, foglalkoztatását vonhatja maga után.

– A közép-európai térség országainak kapcsolatára negatív hatású lehet a térségben megjelenő fegyver- és kábítószerkereskedelem, a szervezett bűnözés és a nemzetközi terrorizmus. A térség országai között meglevő kapcsolat romlását idézhetik elő a környezetszennyezés problémái, az egyre növekvő és kezelhetetlen nukleáris- és ipari hulladékok, a járványok, valamint a lakosság általános egészségügyi állapotát fenyegető egyéb veszélyek (SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K. – SZTERNÁK GY. 1994).

– A teljes függetlenségét elnyert Magyarország saját védelmét hosszú távon önállóan kell, hogy megoldja. A hazánkban végbement rendszerváltást követően gyorsan meg kellett határozni a külpolitikai prioritásokat. Az önálló nemzeti honvédelem megteremtése szempontjából létszükségletté vált olyan tudományos eredmények megalkotása, amelyek képesek alátámasztani a katonai döntéseket, azonban a régi koalíciós szemléletű hadtudományi kutatások ezen új követelményeknek már nem felelnek meg.

A magyar hadtudományi szakemberek az első pillanattól kezdve tudták azt is, hogy az új hadtudomány megteremtése nem jelentheti a régi rendszer teljes mellőzését. A tudományos eredmény ugyanis tudományos eredmény marad világnézeti, ideológiai megfontolásoktól függetlenül. A magyar hadtudománnyal foglalkozó szakemberek ebben a szemléletben kezdték meg az új szellemű önálló magyar hadtudomány alapjainak lerakását.

A Magyar Hadtudományi Társaság és a Magyar Honvéd Vezérkar Tudományos Munkaszervezési Osztálya 1991-ben közös kiadványban jelentette meg az általuk meghirdetett pályázaton érkezett tanulmányokat. A tanulmánykötet megjelenésekor a hadtudományi szakembereket az új követelmények kidolgozása mellett még egy talán sokkal fontosabb probléma is foglalkoztatta. Ez pedig az önálló magyar hadtudomány létének igazolása volt. A kötet szerkesztői (MÓRICZ Lajos, NAGY Tibor és KISS Jenő) az előszóban úgy fogalmazott: „Ezeket a tanulmányokat azért tartottuk indokoltnak csokorba gyűjteni, hogy megerősítsük a hadtudomány létének, művelésének szükségességéről vallott nézeteket” (MÓRICZ L.–NAGY T.–KISS J.). VÁMOSI Zoltán e kötetben „A helyét kereső hadtudomány” című tanulmányában azon véleményének adott hangot, hogy az új követelményeknek megfelelő hadsereg létrehozása feltételezi a magyar hadtudomány létét (VÁMOSI Z. 1991). Véleménye szerint a hadtudomány egyik kritériuma az, hogy „...képes-e megalapozott válaszokat adni a «hadtudománnyal» és más határos tudományterületekkel összefüggő elméleti kérdésekre, igényekre...”

Ebben az időszakban új elemek kezdtek bekerülni a magyar hadtudományba. Az előbb említett tanulmánykötet másik dolgozata (BOGNÁR K.–MÓROCZ L. 1991) szerint, olyan új fogalmakat is vizsgálni kell, mint a biztonság, biztonságpolitika, a háború elkerülése és a konfliktuskutatás katonai elmélete. A tanulmány szerint a Magyar Köztársaság valós helyzetéből fakadó kérdéscsoportokat célszerű vizsgálni. (Ilyenek lehetnek hazánk geopolitikai, geostratégiai helyzete, a hadművészet elmélete, a hazánkat érhető lehetséges agressziók nagysága és fajtái, az ország katonaföldrajzi helyzete és annak kapcsolata védelmi képességeivel, a Magyar Honvédség békediszlokációja, a védelem rendszere, és annak belső felépítése, valamint az ország területének hadművelési előkészítése.)

A hadtudomány értelmezéséről folyó szakmai vita, a Magyar Hadtudományi Társaság 1992. április 28-án Budapesten megtartott konferenciáján kapott nyilvánosságot. A konferencia megnyitó beszédét tartó CZÉKUS János így fogalmazott: „Kiemelt fontosságot tulajdonítok annak, hogy meg tudjuk fogalmazni a magyar hadtudomány tartalmában, szerepében bekövetkezett változások lényegét, a politikai rendszerváltás hadtudományra gyakorolt konkrét pozitív hatásait” (CZÉKUS J. 1992).

A konferencián ÁGH Attila a globális biztonságfogalmak előretéréséből indult ki. Véleménye szerint a 20. sz. végére a biztonság katonai oldala háttérbe szorult. Egyre nagyobb szerepet játszanak az alacsony intenzitású konfliktusok. Mindennek eredményeként a hadtudománynak ezentúl a fegyveres küzdelmen kívül más területekkel is foglalkoznia kell. Úgy vélte, hogy a hadtudománynak – mint a politikatudománnyal rokon tudománynak – alapvetően társadalomtudományi módszerekkel kell dolgoznia. A hadtudomány lehetséges feladatával kapcsolatban így fogalmazott: „Tehát a hadtudománynak nagyon szorosan, az eddigieknél sokkal inkább össze kell kapcsolódnia a szomszédsági-politikával és annak egészen puha, ismétlem kulturális identitással összekapcsolódó részeivel...” (ÁGH A. 1992). Az 1990–1992 közötti időszakban keletkezett, a hadtudomány értelmezésével foglalkozó irodalom vizsgálatából az alábbi következtetéseket vontuk le:

a) A magyar hadtudomány értelmezése körüli vita felölelte a létezés igazolását és az új feladatok megjelölését is.

b) A hazai hadtudomány önmagával szemben támasztotta azt az igényt, hogy megfeleljen a felhasználók igényeinek.

c) Hadtudományunk a korábbi fegyveres küzdelem-orientált vizsgálatokat konfliktus-orientált vizsgálatokkal váltotta fel.

d) Ekkor kezdtek konkrét formát ölteni azon kutatási területek, amelyek még ma is és várhatóan a jövőben is meghatározzák a vizsgálatok fő irányát.

e) Hangot kapott a hadtudomány más tudományokhoz fűződő szorosabb kapcsolatainak igénye.

f) A hadtudomány általános elméletének megteremtésére irányuló igény földrajzi vonatkozásokat is tartalmazott.

g) Mindezek eredményeként új fogalomrendszer kialakulása vette kezdetét a hadtudományban (geostratégia, konfliktusok, válságkezelés stb.).

A hadtudomány egészével szembeni követelmények hatására a katonaföldrajzzal szemben is új elvárások fogalmazódtak meg. Ezeket egy korábbi tanulmányunkban (NAGY M. 1994) három pontban foglaltuk össze: „Napjaink katonaföldrajzának általános feladata a nemzeti stratégia katonaföldrajzi alátámasztása. Ezen belül részfeladat lehet:

a) a földrajzi tér és a fegyveres küzdelem közötti összefüggések feltárása,

b) a Magyar Köztársaság és a Kárpát-Balkán térség azon földrajzi tényezőinek feltárása, amelyek hazánk biztonságát valamilyen módon befolyásolják,

c) a felhasználási szinteknek megfelelő (a katonai szervezetek nagyságának megfelelő – szerzők kiegészítése) katonaföldrajzi értékelések elkészítése, valamint azok folyamatos ellátása katonaföldrajzi információkkal.”

Az újonnan megfogalmazott feladatok mind szemléletében, mind tartalmában új katonaföldrajzot követelnek meg. A nemzeti stratégia megfogalmazása elsődlegesen nemcsak a fegyveres erők katonai stratégiáját jelenti. KOVÁCS Jenő e témában végzett kutatásainak (1993) eredményei szerint itt inkább hadügyi stratégiáról, tehát egy jóval bővebb tartalmú elméleti rendszerről van szó. Vizsgálatai során alapvetően négy célt próbált meg elérni:

1. feltárni egy önálló kis ország – Magyarország – hadászatának elméletét, stratégiáját a kialakításának módszereit,

2. értékelní az ország stratégiáját befolyásoló belső, ill. szűkebb és tágabb környezetben felmerülő tényezőket, körülményeket,

3. felállítani a katonai stratégia hipotézisét és vizsgálni a megvalósítás feltételeit,

4. ajánlásokat tenni Magyarország katonai stratégiájára.

A KOVÁCS J. vezette kutatócsoport véleménye szerint az új nemzeti stratégiának foglalkoznia kell a biztonságot fenyegető összes tényezővel és magában kell hordoznia az esetleges fegyveres konfliktus utáni béke csíráit is. Az igazi probléma a harcászati (alapvetően fegyveres harc központú, direkt) gondolkodás felváltása egy alkotóbb jellegű (széles elméleti tudományos alapon nyugvó) hadászati elmélettel.

Jóllehet, a szerzők kutatásaiknak még csak a kezdetén tartanak, de az már most látható, hogy a nemzeti stratégia egyik tudományos alapja a geopolitika-geostratégia lehet. Bár a katonaföldrajz jövőbeli feladatai között továbbra is megmaradtak a régi elemek, - mint a földrajzi tér és a fegyveres küzdelem közötti összefüggések feltárása, vagy a katonai döntések katonaföldrajzi alátámasztása - a tudományterület alapkérdése azonban jelentősen kibővült. Az új feladatok egyik legjelentősebbike a Magyar Köztársaság és a Kárpát-Balkán térség azon tényezőinek feltárása, amelyek hazánk biztonságát valamilyen módon befolyásolják, - már túlmutat az eddigi hol háború, hol pedig fegyveres küzdelem központú katonaföldrajzon.

A világ és térségünk politikai, társadalmi és gazdaságföldrajzi változásainak hatására az eddigi egysíkú katonai biztonságot többsíkú biztonsági-veszély rendszer váltotta fel. Amíg eddig csak katonai veszélyekről, fenyegetésekről beszéltünk, addig ezt a problémát az Országgyűlés 11/1993. (III.12.) OGY határozata a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelvei című dokumentum már így fogalmazza meg:

„Magyarország biztonságára elsősorban az európai helyzet alakulása és a térségünkben (mindenekelőtt a szomszédos államokban) végbemenő változások gyakorolnak hatást. Ezzel kapcsolatban a legtöbb veszélyforrás régióink gazdasági elmaradottságából, a piacgazdaságra való áttérés nehézségeiből, évszázados megoldatlan problémákból, a diktatúrák pszichikai örökségéből, az újonnan létrejött demokratikus társadalmak fejlődési problémáiból, a térség országai közötti kapcsolatok kezdetleges állapotából, a nemzetek közötti konfliktusokból, a nemzeti etnikai és vallási kisebbségek rendezetlen helyzetéből és mindezekkel szoros összefüggésben lévő politikai, társadalmi instabilitásból ered. Ezen veszélyforrásokkal összefüggésben a magyar biztonság komplex tényezői a klasszikus elemek mellett – így a politikai, gazdasági, katonai, környezeti, humanitárius-ember jogi – olyan újakkal egészült ki, mint a nemzetközi szervezett bűnözés, immigráció, menekültprobléma...” (Magyar Közlöny 1993).

Az Országgyűlés 27/1993. (IV.23.) OGY határozata a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről című dokumentum már a következő főbb fenyegetéseket említi:

„8. Kontinensünkön az államok közötti totális háború valószínűsége csökkent, de nem szűnt meg. Ugyanakkor térségünkben a gazdasági és társadalmi instabilitásból, a demokráciába való átmenet nehézségeiből és ellentmondásaiból, az újonnan felszínre került, területi vitákkal párosuló etnikai – nemzeti – nemzetiségi ellentétekből adódóan megnőtt a nehezen prognosztizálható konfliktusok valószínűsége, amelyek megelőzésére, illetve elhárítására fel kell készülni.

9. Katonai természetű veszélyt jelenthetnek a környezetünkben kirobbanó belső konfliktusok, polgárháborús események, amelyek következtében fegyveres csoportok üldözés, menekülés, átcsoportosítás miatt Magyarország területére kerülhetnek, vagy provokációt követhetnek el az ország ellen, repülőeszközök megsérthetik az ország légterét. Számolni kell a háborús küszöb alatti, nem állami szintű erőszak alkalmazásának különféle formáival. Félkatonai szervezetek, fegyveres terrorista csoportok tranzit- vagy célországának szemelhetik ki Magyarországot.

10. Harcoló fél megkísérelheti az ország területét és légterét harmadik fél elleni harci tevékenység céljából felhasználni és ezzel együtt településeinket, objektumainkat erőszakos cselekmények érhetik.

11. Kockázati tényezőt jelenthet, ha térségünkben olyan politikai erők jutnának hatalomra, amelyek országunkkal való ellentéteiket a politikai és diplomáciai út helyett nyomásgyakorlással, létfontosságú gazdasági érdekeink veszélyeztetésével, fenyegetéssel vagy katonai akcióval próbálnák megoldani.

12. Közvetett veszélyt jelenthetnek azok az Európában vagy másutt kirobbant fegyveres konfliktusok, amelyek kezelése, rendezése a magyar fegyveres erőknek az ENSZ keretei között történő közreműködését is igényelheti.

13. A honvédelmi politikának és intézményrendszerének úgy kell működnie, hogy legyen képes folyamatosan és megbízhatóan értékelni az ország biztonságát veszélyezte-

tőttényezőket és kockázatokat s ennek alapján időben meghozni a veszélyhelyzetek megelőzéséhez, illetve elhárításához szükséges – arányos – intézkedéseket.” (Magyar Közlöny 1993).

Akár a tudományos gondolkodás, akár a politikai szféra gondolkodásmódját vizsgáljuk mindenképpen arra az eredményre jutunk, hogy a katonaföldrajznak fel kell tárnia a veszélyforrások és a földrajzi tér közötti kapcsolatot. Véleményünk szerint ebben fogalmazható meg a katonaföldrajz alapproblémájának megváltozása napjainkban. Ennek megfelelően át kell értékelnünk a katonaföldrajz részterületeinek feladatait is. A katonaföldrajz hagyományosan általános és alkalmazott (értékelő) katonaföldrajzból áll. (Katonai Értelmező... 1976).

Véleményünk szerint a katonaföldrajz napjainkban annak általános elméletére, országismeretre és alkalmazott katonaföldrajzra tagolódik. Ezek feladatait a következőkben látjuk:

– Katonaföldrajz általános elmélete: feltárja a katonaföldrajz helyét és szerepét a tudományok rendszerében, vizsgálja fejlődése törvényszerűségeit, feltárja a földrajzi tér és a biztonságot fenyegető természet-, gazdaság-, társadalomföldrajzi tényezők és a fegyveres küzdelem, esetleg háború kapcsolatait.

– Katonai országismeret: az egyes országok, országcsoportok komplex jellegű földrajzi értékelésével foglalkozik annak elsődleges figyelembevételével, hogy a vizsgált ország, országcsoport milyen, a földrajzi viszonyokból adódó fenyegetettségekkel, katonai lehetőségekkel rendelkezik.

– Alkalmazott katonaföldrajz: a katonaföldrajz általános elmélete és az országismeret eredményeit felhasználva a politikai, katonai döntéshozatali szervek, személyek részére készít katonaföldrajzi leírásokat, értékeléseket.

A katonaföldrajz itt közölt felosztása egyben a katonaföldrajz alapkérdésének fokozatos szűkítését is jelenti. A katonaföldrajz általános elmélete a földrajzi tér és a lehetséges veszélyforrások közötti kapcsolatot kutatja. Az országismeret már a földrajzi tér része és a veszélyforrások kapcsolatát rögzíti. Az alkalmazott katonaföldrajz pedig a földrajzi tér egy kis szegmensének és a veszélytényezők néhány e térségre jellemző elemével, és ezeknek is elsődlegesen katonai kutatásaival foglalkozik.

Véleményünk szerint a katonaföldrajz alapproblémájává napjainkban a földrajzi tér és a lehetséges veszélyforrások közötti kapcsolat kutatása vált. Ebből az is következik, hogy a modern katonaföldrajz alapvetően épít a földrajztudomány eredményeire. Helyét tekintve a földrajztudomány és a hadtudomány közös területe. Ennek megfelelően kutatásai során közelítenie kell egymáshoz a két tudományterületnek.

A katonaföldrajz vizsgálati módszere

A kelet-közép-európai régió, ezen belül hazánk biztonságpolitikai helyzetének változásaihoz igazodott a katonaföldrajz vizsgálati módszere is. Bár az itt ismertetett mutatók átdolgozása napjainkban is folyik, a katonaföldrajzi szakma ma ezeket használja. Ez a vizsgálati módszer alkalmas mind Magyarországra, mind a környező országok komplex és korrekt értékelésére, leírására.

A korábban, a szakirodalomban használt katonaföldrajzi tényezők elemeinek nagy részét átvettük és azokat alkotó módon továbbfejlesztettük (KOZMA E.–HÉJJA I.–

STEFANCSIK F. 1993). Az értékelés módszerei az alábbi katonaföldrajzi tényezőkre terjednek ki: a) földrajzi helyzet, b) természeti, c) társadalmi-politikai, d) gazdasági, e) katonai tényezők.

A) Földrajzi helyzet

A leírás tartalmazza az adott terület (kontinens, ország, térség) abszolút és relatív földrajzi helyzetének meghatározását. Az abszolút földrajzi helyzet részeként meghatározzuk a következő elemeket:

- a) földrajzi koordinátákkal meghatározott földgömbi fekvés;
- b) az ország fekvése, amely befolyásolja a határainak védhetőségét. Az országok fekvésük szerint lehetnek: szárazföldi (minden oldalról országok veszik körül), részben szárazföldi (vannak olyan határszakaszai, ahol tenger vagy óceán határolja) vagy tengeri (minden oldalról tengerek vagy óceán veszi körül) fekvésűek;
- c) a tengerektől mért távolság (fontos mutató, mert az ország természet- és gazdaságföldrajzi viszonyaira is alapvető hatással van);
- d) az abszolút földrajzi helyzet meghatározásának része az ún. leg-leg pontok meghatározása (az ország legészakibb, legdélibb, legkeletibb, legnyugatibb, legmagasabb és legmélyebb pontjai).

A relatív földrajzi helyzet ismertetésénél az adott ország fekvését határozzuk meg a kontinensen: Magyarország Európában, Kelet-Közép-Európában, a Kárpát-medencében és a Közép-Duna-medencében fekvő ország.

A terület jellege, méretei

A katonaföldrajz nagy jelentőséget tulajdonít az országok jellegének és méreteinek. Az országok területének nagysága szerint megkülönböztet: törpe ($1\,000\text{--}2\,000\text{ km}^2$), kis méretű ($2\,000\text{--}200\,000\text{ km}^2$), közepes méretű ($200\,000\text{--}500\,000\text{ km}^2$) és nagy méretű ($500\,000\text{ km}^2$ -nél nagyobb területű) országot.

A terület nagyságán kívül meg kell adni az ország belső méreteit is. A két leghosszabb irány, a határtól határig terjedő átlagos távolságot (az É-D-i és a Ny-K-i) kell meghatározni.

Az adott ország területébe beírható legnagyobb sugarú kör fogalmát először a katonaföldrajzban SOMOGYI E. alkalmazta „Magyarország és környező államainak katonai földrajza” című, 1930-ban megjelent munkájában. A mértani formák közül legkedvezőbbnek a kör alakhoz hasonló, kevésbé kedvezőnek a négyzethez, a téglalaphoz és a legkedvezőtlenebbnek a háromszöghöz hasonló országalakokat tartotta. Az ország területébe beírható legnagyobb sugarú kör területének összehasonlítása a tényleges országterülettel jelzi, hogy az államterület alakja szorosan összefügg annak határ hosszúságával, azaz az ország védhetőségével (SOMOGYI E. 1930).

Határviszonyok

Országhatár alatt azt a természetes akadállyal vagy mesterséges jelekkel kijelölt vonalat értjük, amely a nemzetközi szerződések értelmében elválasztja az egyik államot a másiktól. Az országnak ez a legkülsőbb pereme, ahol a szomszédos államokkal érintkezik. A határnak különleges katonaföldrajzi jelentősége van. A határviszonyokat értékelhetjük minőségük, irányuk, jellegük és állandóságuk alapján. A határokat minőség szerint a SOMOGYI által először alkalmazott két mutató segítségével jellemezzük (SOMOGYI E. 1930):

- A határ ellenállóképessége a 100 km^2 -re eső határhossz függvénye, amely:
 - 0,1–0,5 km/100 km²-es érték esetén kiváló,
 - 0,5–2,0 km/100 km² között jó,
 - 2,0–2,5 km/100 km² között közepes,
 - 2,5 km/100 km² alatt kedvezőtlen.
- A határ élő- és holtanyag energiája a 100 km határszakaszra eső lakosság szám alapján:
 - 10 000–100 000 fő/100 km közötti érték esetén kedvezőtlen,
 - 100 000–500 000 fő/100 km között közepes,
 - 500 000–800 000 fő/100 km között jó, végül
 - 800 000 fő/100 km felett kiváló.

A határ iránya szerint megkülönböztetünk kihajló, behajló és egyenes határszakaszokat. Ismerve régióink sajátos történelmi fejlődését, az egyenes határszakaszok a térségre nem jellemzők.

A határok jellege a védelem szempontjából kiemelkedő fontosságú. A határ futhat természetes akadályokon és mesterségesen kijelölt vonalon. Természetes határ alatt olyan földrajzi vonalat értünk mint a tengerek, folyóvizek, hegységek, mocsaras területek, sivatagok stb... A mesterséges határvonalat egymástól kisebb-nagyobb távolságra felállított határjelek mutatják. A határok járhatóságát, akadályjellegét azok jellege és állapota szabja meg. Ennek alapján megkülönböztetünk zárt, részben zárt és nyitott határszakaszokat.

B) Természeti tényezők

Éghajlati viszonyok

Az éghajlat igen jelentős katonaföldrajzi tényező. Hatással van a folyók vízjárására (hajózás, átkelés) a terep járhatóságára (sár, hó), a földi- és légi megfigyelésre (felhő, köd), a mezőgazdasági terület termőképességére (májusi és őszi esők), a hadműveletek tervezésére, a haderő szervezésére és felszerelésére.

Az időjárási elemek a következők: hőmérséklet, csapadék és a légnyomás. Emellett a következőknek tulajdonítunk fontosságot: légnyomás, szél (sebessége, iránya, hőmér-

séklete), hőmérséklet (havi és évi átlag középhőmérséklet, abszolút maximum és minimum, a legmagasabb és legalacsonyabb havi és évi középhőmérséklet), csapadék (havi és évi mennyisége, évi eloszlása, járása), zivatarok, jégeső, köd, hó (havas napok száma, hótakarós napok száma, a hótakaró vastagsága), borult napok, derült napok száma, ködös napok száma, napsütéses órák száma.

D o m b o r z a t

Katonaföldrajzi szempontból a domborzat következő jellemzői a fontosak: jelleg, kiterjedés, fekvés, tagoltság, akadályjelleg, lejtési viszonyok, geológiai viszonyok és természeti tájak.

A domborzattal együtt fejt ki hatását a növényzet, a vízhálózat és a fedettség. Az általánosan előforduló tájjellegek: síkság (alföld, fennsík, mélyföld), halomvidék (pl: futóhomok területek), dombvidék, alacsony hegység, középhegység és magashegység.

T a l a j v i s z o n y o k

Katonai szempontból a talajviszonyok a következők miatt fontosak: járhatóság, megmunkálhatóság, műszaki munkák végzése és a vízellátás. A leírás tartalmazza az adott ország talajtípusait és területi kiterjedését.

T e r m é s z e t e s n ö v é n y t a k a r ó

A leírás tartalmazza a természetes növénytakaró jellemzését, az erdőterületek kiterjedését, a fafajták szerinti megoszlását, az erdőben település és mozgás lehetőségét és a járhatóságra gyakorolt hatását.

V í z h á l ó z a t

A vízhálózat katonai szempontból vízi akadályokat jelent. A vízi akadályok részletes értékelését indokolja, hogy a fejlett vízi úthálózattal és nagy mennyiségű hidrotechnikai létesítménnyel rendelkező terepen a mozgás igen komoly nehézségekbe ütközik. A vízrajz értékelését abból a szempontból kell elvégezni, hogy milyen mértékben és irányokban segíti vagy akadályozza a katonai tevékenységet. A vizek jellemzésekor az alábbi adatokat kell értékelni: vízhozam, mederszélesség, mélység, folyási sebesség, szakaszjelleg, part- és medervízviszonyok, hajózhatóság, hidrotechnikai létesítmények, átkelési lehetőségek. Az átkelési szakaszok értékelésénél a folyó tágabb környezetét is meg kell vizsgálni, az út- és vasúthálózat helyzetét, sűrűségét, a megközelítési lehetőségeket. A vízi akadályok osztályozásánál figyelembe kell venni az átkelő csapatok erejét és eszközeit is.

C) Társadalmi-politikai tényezők

Népe sség földrajzi viszonyok

A háború a népek és nemzetek teljes anyagi és szellemi erejének próbatétele. A háború megnyeréséhez nemcsak jó hadászati és hadműveleti tervekre van szükség, hanem a fegyveres erők és az ország lakosságának a felkészítésére is. A katonaföldrajzi tényezők sorában kiemelkedő jelentősége van a népe sség földrajzi viszonyok tanulmányozásának. Ezt a következő mutatók segítségével értékeljük:

- lakosság szám,
- a népe sség nemzetiségi megoszlása,
- korfa, amely a lakosság életkor és nemek szerinti megoszlását szemlélteti, segítségével a hadköteleskorú férfilakosság számát és arányát is meghatározhatjuk,
- a népe sség iskolai végzettség szerinti megoszlása,
- a népe sség foglalkozási szerkezete, a munkanélküliség aránya,
- az ország népsűrűsége és területi különbségei.

Társadalmi-politikai viszonyok

A társadalmi-politikai viszonyok értékelésekor az ország politikai berendezkedését, az ország legfontosabb bel- és külpolitikai viszonyait, a pártviszonyokat, a parlamenti erőviszonyokat (kormányzó párt–ellenzék) vizsgáljuk.

Közigazgatás-település földrajzi viszonyok

Röviden le kell írni az adott ország közigazgatási rendszerének felépítését, egységeit, különös tekintettel a katonai közigazgatásra.

A település földrajzi viszonyok értékelése az alábbi tényezők segítségével történik: a településhálózat térbeli jellegzetességei és típusai, az egyes típusok (város, falu) nagyság, alaprajz, fekvés (topográfiai, forgalmi) és funkció szerinti csoportosítása.

D) Gazdasági tényezők

Gazdasági viszonyok

Az adott ország gazdasági viszonyainak értékelését ásványkincsei és energiahordozó-készletei értékelésével kell kezdeni. Alapvető értékelési szempont az önellátás foka.

Az ipar értékelésében jellemezni és értékelni kell: az ipar ágazati szerkezetét, az egyes ipari ágazatokat, a hadiipar kiépítettségét és üzemeit, a gazdasági- és ipari körzeteket. A mezőgazdaság értékelésénél kiemelt figyelmet kell fordítani az alábbi tényezők értékelésére: a földhasznosítás szerkezetére (szántó, rét, legelő, kert, szőlő, gyümölcsös), a mezőgazdaság egyes ágazatainak jellemzésére. Mivel ezen ágazatok a hadipotenciál részét képezik, ezért ezek önellátóképessége alapvető fontosságú.

Közlekedési viszonyok

A terület közlekedési viszonyai katonailag rendkívül fontosak a csapatok mozgása és mozgása (közlekedési vonalak mentén, mellékterepen) szempontjából. A közlekedési vonalak békében a gazdasági élet eszközei, „életerei”. Fontos tényező a vasút- és közúthálózat felépítése, jellege, sebezhetősége.

A vasút- és közúthálózat értékelésénél az útsűrűség fontos katonai tényező, a közlekedési viszonyok fokmérője. Az útsűrűség mértékét 100 km^2 területre vagy 10 000 lakosra jutó úthossz (km-ben) jelzi. Meg kell vizsgálni a légi közlekedés, a csővezeték hálózat, az energiaellátás rendszereit (hőerőmű, vízi erőmű, atomerőmű), és az önellátás fokát, valamint a hírközlés és rendszereit is.

E) Katonai tényezők

Az összes katonaföldrajzi tényező felhasználásának eredménye: az ország vagy a vizsgált térség komplex katonaföldrajzi értékelése, katonaföldrajzi helyzetének pozitív és negatív elemeinek leírása.

A katonaföldrajz értéke

A katonaföldrajz a földrajztudomány katonai tudományterülete, az elemzés földrajzi módszereinek alkalmazása katonai problémák megoldására. A katonaföldrajz a modern technika és módszertan legújabb eredményeit hasznosítja (légifénykép, űrfelvétel, matematikai statisztikai módszerek, térbeli analízis, számítógépes adatbázisok).

A katonaföldrajz feladatorientált. Pusztán adathalmaz egy országról vagy egy hadművelleti területről még nem jelenti a katonaföldrajz alkalmazását. A földrajzi terület térbeli összefüggéseit és hatásait egy feladat figyelembevételével értelmezik. Legfontosabb értéke az, hogy térbeli elemzés útján egységbe rendezi a földrajzi tér hatásait a fegyveres küzdelemre. A katonaföldrajz három sajátossággal rendelkezik:

1. objektív,
2. felhasználja más tudományok kutatási eredményeit,
3. e kutatási eredményeket saját mutatói szerint értékeli,

A katonaföldrajz alapproblémájának változása megköveteli az értékelési mutatók jelenlegi rendszerének átdolgozását is. Rögzítenünk kell, hogy e munka hosszú kutatási

folyamatot igényel. A katonaföldrajz legfontosabb jellemzője az objektivitás, olyan katonaföldrajzi mutatók, értékelési szempontok meghatározását feltételezi, amely a tudományos igényesség mellett megfelel a felhasználói követelményeknek is.

Véleményünk szerint ehhez ki kell dolgozni a katonaföldrajz általános elméletét. El kell készíteni a katonai országismeret alapját képező Kárpát-Balkán térség értékelését. Mivel hazánk védelmét önállóan tervezi megoldani, létfontosságú a Magyar Köztársaság országismereti, regionális katonaföldrajzi értékeléseinek elkészítése. Ehhez azonban a katonaföldrajz általános elméletének területén ki kell dolgoznunk a dinamikus gazdaság-földrajz alapján nyugvó, dinamikus katonaföldrajz, és a geopolitikával rokon geostratégia általános elméletét. E munkák hosszú éveket vesznek igénybe.

IRODALOM

- ÁGH A. 1972. A politikatudományok és a hadtudomány kapcsolatrendszere. – In: IVÁN D.–HORVÁTH I.: A hadtudomány hazai értelmezéséről 1992. április 28-án megtartott vita anyaga. A Magyar Hadtudományi Társaság kiadv. Budapest, pp. 24–40.
- AISZKHÜLOSZ: Perzsák, heten Théba ellen. – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 105 p.
- BOGNÁR K.–MÓROCZ L. 1991. A hadtudomány fogalma, területei és a hazai hadtudományi kutatások lehetséges irányai. – In: NAGY T.–KISS J.–MÓRICZ L. et al.: Tanulmányok a hadtudomány tartalmi és szervezési-módszertani kérdéséről. A Magyar Hadtudományi Társaság és az MH VK Hadművelési Főcsoportfőnökség Tudományos Munkaszervezési Osztály Kiadványa, Budapest, 1991. pp. 132–166.
- BONA G. 1983. Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849. – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 394 p.
- CHOLNOKY J. 1914. Földrajzi képek. – Élet Irodalmi és Nyomda Rt. Budapest, 351 p.
- CHOLNOKY J. 1915. A világháború színtere. – Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 22 p.
- CHOLNOKY J. é.n. Égen, földön. – Földrajzi értekezések, Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára, Budapest, Franklin-társulat, 197 p.
- CHOLNOKY J. 1921. Az új magyar határ bírálatá. A párizsi békekonzferencia elé terjesztett XXII. Válaszjegyzékünk 1. melléklete. – M. kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 38 p.
- CZÉKUS J. 1992. A konferencia megnyitó beszéde. – In: IVÁN D.–HORVÁTH I.: A hadtudomány hazai értelmezéséről 1992. április 28-án megtartott vita anyaga. A Magyar Hadtudományi Társaság kiadv. Budapest, pp. 7–13.
- CSALÁNY G. 1885. A hadi földleírás rövid elmélete. Tansegédlet a M. kir. honvéd törzstiszti és felsőbb tiszti tanfolyam használatára. – Kézirat, Légrády Testvérek, Budapest, 22 p.
- HÉRODOTOSZ: A görög-perzsa háború. – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 807 p.
- Katonai Értelmező Szótár. 2. átdolgozott és bővített kiadás. – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 454 p.
- Katonai Lexikon. – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985. 620 p.
- KORPONAY J. 1845–1848. Hadiföldleírás I–II. – Pest–Kecskemét,
- KOVÁCS J. et al. 1993. Magyarország katonai stratégiája. Komplex kutatási téma I. – Kézirat, Budapest, 288 p.
- KOZMA E.–HÉJJA I.–STEFANCSIK F. 1993. Katonaföldrajzi kézikönyv. – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 175 p.
- NAGY M. 1994. Új korszak kezdete a katonaföldrajzban. – Hadtudomány 3. pp. 115–118.
- NAGY T.–KISS J.–MÓRICZ L. et al. 1991. Tanulmányok a hadtudomány tartalmi és szervezési-módszertani kérdéseiről. Előszó. – A Magyar Hadtudományi Társaság és a MH VK Hadművelési Főcsoportfőnökség Tudományos Munkaszervezési Osztály kiadv. Budapest, pp. 3–5.

- Az Országgyűlés 11/1993. (III. 12.) OGY határozata a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelveiről. – Magyar Közlöny 1993. 29. pp. 1565-1567.
- Az Országgyűlés 27/1993. (IV. 23.) OGY határozata a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről. – Magyar Közlöny, 1993. 48. pp. 2701-2705.
- PRINZ GY. 1916. *Harc a tengerért.* – Magyar Adria Egyesület, Budapest, 59 p.
- PRINZ GY. 1944. *Hat világrész földrajza.* – Renaissance Könyvkiadóvállalat, Budapest, 568 p.
- RATZEL, F. 1887. *A Föld és az ember, anthropogeographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai.* – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 623 p.
- RÓNAI A. é. n. *Fejezetek a politikai földrajzból.* – Kézirat gyanánt, Püski Könyvesbolt, Budapest, 152 p.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K.–NAGY M. 1994. *Az önnálló magyar katonaföldrajz-tudomány jeles műve-lője: Somogyi Endre.* – *Hadtudomány*, 1. pp. 112–115.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY K.–SZTERNÁK GY. 1994. *A Magyar Köztársasággal szomszédos államok biztonságpolitikái helyzete és a várható elgondolások.* – *Jegyzet, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Budapest*, pp. 9–10.
- SOMOGYI E. 1928. *Magyarország és környék államainak katonai földrajza.* – *A szerző kiadása, Budapest*, 434 p.
- SOMOGYI E. 1930. *Magyarország és környező államainak katonai földrajza.* – Budapest, 398 p.
- STRABÓN: *Geographika.* – Gondolat, Budapest, 1977. 999 p.
- STRÖMPL G. 1916. *Földrajzi vonatkozások a háborúban I.–IV.* – *Földr. Közl.* 40. pp. 38–47., 114–129., 181–190., 260–267.
- Szent Biblia. *Ószövetségi és Újszövetségi szentfrás.* – Szent István Társulat, Budapest, 1979. 1455 p.
- Új Magyar Lexikon. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 627 p.
- VÁMOSI Z. 1991. *A helyét kereső hadtudomány.* – In: NAGY T.–KISS J.–MÓRICZ L. et al.: *Tanulmányok a hadtudomány tartalmi és szervezési-módszertani kérdéseiről.* Előszó. *A Magyar Hadtudományi Társaság és a MH VK Hadműveleti Főcsoportfőnökség Tudományos Munkaszervezési Osztály kiadv.* Budapest, pp. 111–131.

THE CHANGE OF CONTENTS OF THE MILITARY GEOGRAPHY AND ITS INVESTIGATION METHODS

by *Mrs Sipos K. Kecskeméthy and M. Nagy*

S u m m a r y

The war is a geographical question as well as a social phenomenon. The research of war is the task of military geography, which simultaneously belongs to the geographical and the military sciences. Today's formulation of the fundamental question of the military geography, i.e. what is the connection between war (a special condition of society) and territory, simplifies the question. The history of military geography can be divided into two large periods, the periods of empiria and of scientific thinking.

The fundamental question of military geography changed considerably within these three large periods. In the period of the empiria we can only speak about the relationship between the natural environment and the armed struggle. In the civil period the relationship between territory and war, while in the second period the territory and the armed struggle (which is not equal to the concept of the war) became the decisive aspects.

Nowadays, however – on the wake of the political processes in the world – the field of the research of the military science became considerable wider. The research of wars and the armed struggles were followed by the complex research of the dangers and hazards. Thus factors like the international refugee flood, the ecological dangers, the economical threat, the national and the nationality conflicts, the religious intolerance

gained importance. However these factors are also geographical problems. Accordingly military geography has to undertake the research of these factors. In this way the fundamental question becomes: How the given country, society are related to each other? Thus nowadays the field of research of military geography became considerable wider. In this way we can speak about the general theory of military geography, about the military knowledge of a country and about applied military geography (the knowledge of the theatre of war).

The general theory of military geography determines the position and the function of military geography in the system of the sciences, it examines the principles of its development, it discloses the relationship between the physical, economical, social geographical factors and the armed struggle or war, which threaten the territory and security. The military knowledge of a country provides the complex geographical assessment of the groups of countries, considering first of all, threats to the investigated country (or group of countries), – due to geographical circumstances – and what military possibilities it possesses. Applied military geography, utilizing the results of the general theory of military geography and the knowledge of a country, provides military geographical descriptions and assessments for the political and military agencies.

Modern Hungarian military geography has three main characteristics: it utilizes the of disciplines, it appreciates from its own point of view and it is impartial. The military geography uses a special index system. The valuation of this system, its transformation in accordance with the new circumstances requires long-term research. Nowadays we employ the following factors as indices: geographical position, the characters and dimensions of the territory, border conditions, the conditions of the population geography, the socio-political conditions, the conditions of administration and settlement geography, economic conditions, traffic conditions, climatic conditions, terrain and ground conditions, natural vegetation and hydrography. Hungarian military geography today is part of both geography and military science, and serves as a scientific basis for working out the national strategy. Let us hope, that regularly we can give an account of this important activity, which controls the future of the whole country.

Translated by F. SIPOS

Frisnyák Sándor (szerk.): Tállya. Tállya község önkormányzatának kiadv., 1994. 351 old.

A könyv önkormányzati megrendelésre készült el, jelezve a változó világban helyüket kereső testületek szerepvállalását az egészséges lokálpatriotizmus kialakításában. Erről is szól PEKÓ József polgármester a mű előszavában, kiemelve a munka önismeret-gazdagító jelentőségét, mely a táj- és településszeretet erősítésével olyan erőforrássá válhat, amelyre a község polgárai bizton építhetnek. A kötet a nagyközönségnek is íródott, ezért igyekszik közérthető formában tárgyalni a tudományos kutatások eredményeit. A kiadvány geográfus szerkesztője bizonyítja a földrajz integráló szerepét a diszciplínák között, hiszen a fejezetek frói különböző tudományterületek képviselői. Az előforduló átfedések nem zavaróak, más-más tudományág szemüvegén át láttatva a dolgokat, a teljesebb megértést segítik elő. Sajnos, hiányzik a könyvből az utcanevekkel ellátott településtérkép. Több alkalommal történik hivatkozás ugyanis az utcákra, de térkép híján az olvasó a fantáziájára kell, hogy hagyatkozzék.

Az első fejezet (BOROS László) Tállya természetföldrajzi viszonyait mutatja be. Tudományunk algoritmusai szerint a település fekvésének leírásával kezd a szerző. E rész hiányosságának tartom a térképi szemléltetés elmaradását. A térség geológiai felépítésének, fejlődéstörténetének ismertetése szakirodalmi feldolgozáson alapszik. Megbontva a logikai sorrendet a harmadidőszaki vulkáni tevékenység leírása indítja ezt az egységet. Ugyanakkor sokszor történik hivatkozás pl. a területen levő vízre, ill. sekély tengerre, de ennek eredetére nincs utalás. Itt lehetett volna adni egy általánosabb ismeretanyagot a földtörténeti korok területre jellemző rövid leírásával. Mivel a szerző a továbbiakban sem ragaszkodik a fent említett tárgyalásmóddhoz, ebben a részben nehezen áttekinthető a mondanivalója. A jelenkori felszínfejlődés ismertetése során kiválóan illeszti saját kutatásait a fejezetbe. Feleslegesnek tartom viszont a táblázatokban szereplő adatok szövegben való részletes leírását. E helyett az elemzésre lehetett volna nagyobb figyelmet fordítani. Igen tanulságosan jelenik meg ebben a fejezetben annak vizsgálata, hogy milyen módon hatott az emberi tevékenység a felszín alakulására. Az éghajlat leírása során – bizonyára figyelmetlenségből – a sugárzási viszonyok kategóriájába került az összes éghajlati elem. Talán a közérthetőségre való törekvés szülte a bántóan egyszerűsített megfogalmazásokat, pl. egy alcímben: Csapadék- és hóviszonyok. A szerző ugyanakkor a csapadék eloszlásában